

(अ) लृटलकारः (द्वितीयः भविष्यत्कालः)।

ह्यः - भूतकालः	अद्य - वर्तमानकालः	श्चः - भविष्यत्कालः
अहम् अपठम् । बालकाः अखेलन् । माता अयच्छत् । त्वम् अनमः । रामः अमुञ्चत् ।	अहं पठामि । बालकाः खेलन्ति । माता यच्छति । त्वं नमसि । रामः मुञ्चति ।	अहं पठिष्यामि । बालकाः खेलिष्यन्ति । माता दास्यति । त्वं नंस्यसि । रामः मोक्षयति ।

मेलनं कुरुत ।

रूपाणि	पठिष्यामि	खेलिष्यन्ति	दास्यति	नंस्यति	मोक्षयति	गमिष्यति	वक्ष्यति	प्रक्ष्यामि	प्राप्स्यति
धातवः	प्र+आप्	मुच्	गम्	वच्	दा	प्रच्छ्	नम्	खेल्	पठ्

लृट्प्रत्ययाः । (भविष्यत्कालप्रत्ययाः)

परस्मैपदम्

आत्मनेपदम्

ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
स्यति	स्यतः	स्यन्ति	प्रथमः	स्यते	स्येते	स्यन्ते
स्यसि	स्यथः	स्यथ	मध्यमः	स्यसे	स्येथे	स्यध्वे
स्यामि	स्यावः	स्यामः	उत्तमः	स्ये	स्यावहे	स्यामहे

गम् (१ प.प.)

लभ् (१ आ.प.)

ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
गमिष्यति	गमिष्यतः	गमिष्यन्ति	प्रथमः	लप्स्यते	लप्स्येते	लप्स्यन्ते
गमिष्यसि	गमिष्यथः	गमिष्यथ	मध्यमः	लप्स्यसे	लप्स्येथे	लप्स्यध्वे
गमिष्यामि	गमिष्यावः	गमिष्यामः	उत्तमः	लप्स्ये	लप्स्यावहे	लप्स्यामहे

नृत् (४ प. प.)

मन् (४ आ. प.)

ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
नर्तिष्यति	नर्तिष्यतः	नर्तिष्यन्ति	प्रथमः	मंस्यते	मंस्येते	मंस्यन्ते
नर्तिष्यसि	नर्तिष्यथः	नर्तिष्यथ	मध्यमः	मंस्यसे	मंस्येथे	मंस्यध्वे
नर्तिष्यामि	नर्तिष्यावः	नर्तिष्यामः	उत्तमः	मंस्ये	मंस्यावहे	मंस्यामहे

प्रच्छ् (६ प. प.)

मुच् (६ आ. प.)

ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
प्रक्ष्यति	प्रक्ष्यतः	प्रक्ष्यन्ति	प्रथमः	मोक्ष्यते	मोक्ष्येते	मोक्ष्यन्ते
प्रक्ष्यसि	प्रक्ष्यथः	प्रक्ष्यथ	मध्यमः	मोक्ष्यसे	मोक्ष्येथे	मोक्ष्यध्वे
प्रक्ष्यामि	प्रक्ष्यावः	प्रक्ष्यामः	उत्तमः	मोक्ष्ये	मोक्ष्यावहे	मोक्ष्यामहे

चिन्तु (१० प. प.)

गणु (१० आ. प.)

ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
चिन्तयिष्यति	चिन्तयिष्यतः	चिन्तयिष्यन्ति	प्रथमः	गणयिष्यते	गणयिष्येते	गणयिष्यन्ते
चिन्तयिष्यसि	चिन्तयिष्यथः	चिन्तयिष्यथ	मध्यमः	गणयिष्यसे	गणयिष्येथे	गणयिष्यध्वे
चिन्तयिष्यामि	चिन्तयिष्यावः	चिन्तयिष्यामः	उत्तमः	गणयिष्ये	गणयिष्यावहे	गणयिष्यामहे

वाक्यानि पठत ।

१. वयं सायंकाले उद्यानं **गमिष्यामः** ।
२. मम पुस्तकं मह्यं कदा **दास्यसि** ?
३. बालकाः ज्येष्ठान् **नंस्यन्ति** ।
४. छात्राः उत्तमान् अङ्कान् **प्राप्स्यन्ति** ।
५. 'सिंह, जृम्भस्व ! दन्तान् ते **गणयिष्यामि** ।
६. परश्वः मम मातामही मम गृहम् **आगमिष्यति** ।

७. प्रपरश्वः मातुलः द्विचक्रिकां **प्रदास्यति** ।
८. आगामिनि वर्षे अस्माकं शालायां सुवर्णमहोत्सवः **सम्पत्स्यते** ।
९. अग्रिमे मासे परीक्षा **भविष्यति** ।
१०. आगामिनि वर्षे अहं चन्द्रयाने **उपवेक्ष्यामि** ।
११. अग्रिमं युगं तन्त्रज्ञानेन एव पूर्णं **भविष्यति** ।

जिज्ञासापत्रम्

● अस्माकं मित्रम् अग्रिमे मासे कन्याकुमारीं गमिष्यति । सः तत्र किं किं करिष्यति इति चिन्तयित्वा वाक्यानि पूरयत ।

१. अद्वैतः अग्रिमे शनिवासरे यात्रारम्भं _____ । (कृ)
२. विमानयानेन स तत्र अन्येद्युः _____ । (प्र + आप्)
३. प्रथमं कन्याकुमारीस्थितं देवालयं सः _____ । (दृश्-पश्य्)
४. तस्मात् समुद्रतीरं _____ । (या)
५. तत्रस्थं सूर्यास्तम् _____ । (अव + लोक्)

पठत अवगच्छत !

व्यञ्जनानां विस्तारः ।

९) तान् + चोरान् = तांश्चोरान् ।

विघ्नान् + च = विघ्नांश्च ।

न + च/छ/ट/ठ/त/थ् + (अनुस्वारः), : (विसर्गः)

बहून् + तस्करान् = बहून्तस्करान् ।

एतान् + छात्रान् = एतांश्छात्रान् ।

१०) परि + छेदः = परिच्छेदः ।

तरु + छाया = तरुच्छाया ।

ह्रस्वः स्वरः + छ = च्छ

मातृ + छाया = मातृच्छाया ।

वि + छेदः = विच्छेदः ।

क्रियापदरूपाणि ।

धातुः(गणः, पदम्)	लट्	लङ्	लोट्	विधिलिङ्	लृट्	कर्मणि
पठ् (१ प.प.)	पठति	अपठत्	पठतु	पठेत्	पठिष्यति	पठ्यते
दा (१ प.प.)	यच्छति	अयच्छत्	यच्छतु	यच्छेत्	दास्यति	दीयते
पा (१ प.प.)	पिबति	अपिबत्	पिबतु	पिबेत्	पास्यति	पीयते
गै (१ प.प.)	गायति	अगायत्	गायतु	गायेत्	गास्यति	गीयते
ध्वै (१ प.प.)	ध्यायति	अध्यायत्	ध्यायतु	ध्यायेत्	ध्यास्यति	ध्यायते
नी (१ उ.प.) प.प.	नयति	अनयत्	नयतु	नयेत्	नेष्यति	नीयते
नी (१ उ.प.) आ.प.	नयते	अनयत	नयताम्	नयेत	नेष्यते	नीयते
स्मृ (१ प.प.)	स्मरति	अस्मरत्	स्मरतु	स्मरेत्	स्मरिष्यति	स्मर्यते
हृ (१ उ.प.) प.प.	हरति	अहरत्	हरतु	हरेत्	हरिष्यति	ह्रियते
हृ (१ उ.प.) आ.प.	हरते	अहरत	हरताम्	हरेत	हरिष्यते	ह्रियते
रभ् (१ आ.प.)	रभते	अरभत	रभताम्	रभेत	रप्स्यते	रभ्यते
नृत् (४ प.प.)	नृत्यति	अनृत्यत्	नृत्यतु	नृत्येत्	नर्तिष्यति	नृत्यते
क्रुध् (४ प.प.)	क्रुध्यति	अक्रुध्यत्	क्रुध्यतु	क्रुध्येत्	क्रोत्स्यति	क्रुध्यते
मन् (४ आ.प.)	मन्यते	अमन्यत	मन्यताम्	मन्येत	मंस्यते	मन्यते
लिख् (६ प.प.)	लिखति	अलिखत्	लिखतु	लिखेत्	लेखिष्यति	लिख्यते
प्रच्छ् (६ प.प.)	पृच्छति	अपृच्छत्	पृच्छतु	पृच्छेत्	प्रक्ष्यति	पृच्छ्यते
दिश् (६ उ.प.) प.प.	दिशति	अदिशत्	दिशतु	दिशेत्	देक्ष्यति	दिश्यते
दिश् (६ उ.प.) आ.प.	दिशते	अदिशत	दिशताम्	दिशेत	देक्ष्यते	दिश्यते
मुच् (६ उ.प.) प.प.	मुञ्चति	अमुञ्चत्	मुञ्चतु	मुञ्चेत्	मोक्ष्यति	मुच्यते
मुच् (६ उ.प.) आ.प.	मुञ्चते	अमुञ्चत	मुञ्चताम्	मुञ्चेत	मोक्ष्यते	मुच्यते
पूज् (१० उ.प.) प.प.	पूजयति	अपूजयत्	पूजयतु	पूजयेत्	पूजयिष्यति	पूज्यते
पूज् (१० उ.प.) आ.प.	पूजयते	अपूजयत	पूजयताम्	पूजयेत	पूजयिष्यते	पूज्यते
स्पृह् (१० उ.प.) प.प.	स्पृहयति	अस्पृहयत्	स्पृहयतु	स्पृहयेत्	स्पृहयिष्यति	स्पृह्यते
स्पृह् (१० उ.प.) आ.प.	स्पृहयते	अस्पृहयत	स्पृहयताम्	स्पृहयेत	स्पृहयिष्यते	स्पृह्यते
चुर् (१० उ.प.) प.प.	चोरयति	अचोरयत्	चोरयतु	चोरयेत्	चोरयिष्यति	चोर्यते
चुर् (१० उ.प.) आ.प.	चोरयते	अचोरयत	चोरयताम्	चोरयेत	चोरयिष्यते	चोर्यते
अस् (२ प.प.)	अस्ति	आसीत्	अस्तु	स्यात्	भविष्यति	भूयते
शक् (५ प.प.)	शक्नोति	अशक्नोत्	शक्नोतु	शक्नुयात्	शक्ष्यति	शक्यते
श्रु (५ प.प.)	शृणोति	अशृणोत्	शृणोतु	शृणुयात्	श्रोष्यति	श्रूयते
कृ (८ उ.प.) प.प.	करोति	अकरोत्	करोतु	कुर्यात्	करिष्यति	क्रियते
कृ (८ उ.प.) आ.प.	कुरुते	अकुर्वत	कुरुताम्	कुर्वीत	करिष्यते	क्रियते
ज्ञा (९ उ.प.) प.प.	जानाति	अजानात्	जानातु	जानीयात्	ज्ञास्यति	ज्ञायते
ज्ञा (९ उ.प.) आ.प.	जानीते	अजानीत	जानीताम्	जानीत	ज्ञास्यते	ज्ञायते

इ) भूतकालवाचक-धातुसाधित-विशेषणानि ।

अयं 'कृ' धातोः जलाशयः ।

अत्र कति मत्स्याः परिचिताः युष्माकम्?

क्त-भाण्डम्

रामेण पाठः पठितः ।

रामेण कविता पठिता ।

रामेण काव्यं पठितम् ।

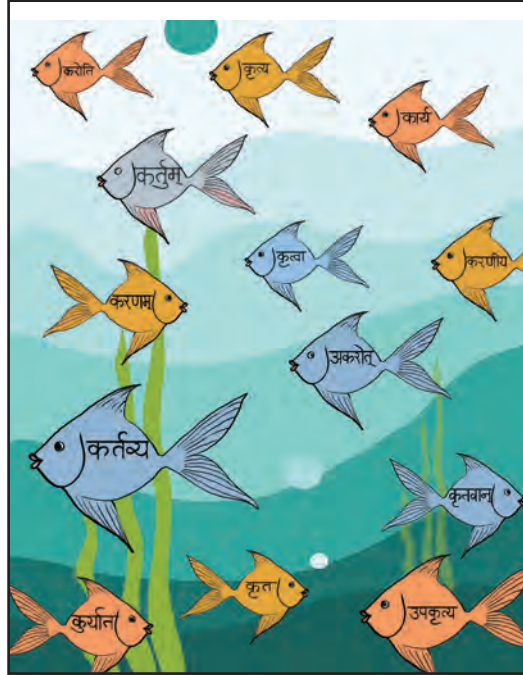
रामेण पाठाः पठिताः ।

सीतया कविते पठिते ।

अस्माभिः काव्यानि पठितानि ।

यथा कर्मपदं परिवर्तते,

तथा क्रियासूचकं विशेषणम् अपि परिवर्तते ।

क्तवतु भाण्डम्

रामः पाठं पठितवान् ।

सीता पाठं पठितवती ।

छात्राः पाठं पठितवन्तः ।

महिलाः पाठं पठितवत्यः ।

अहं पाठं पठितवान् ।

त्वं पाठं पठितवती ।

यथा कर्तृपदं परिवर्तते,

तथा क्रियासूचकं विशेषणम् अपि परिवर्तते ।

एतद् क्रियापदात् भिन्नम् ।

‘पठित’ इति ‘क्त’ प्रत्ययान्तरूपम् (कर्मवाच्यं भूत. धातु. विशेषणम् = मूलधातुः + त) तथा च

‘पठितवत्’ इति ‘क्तवतु’ प्रत्ययान्तरूपम् (कर्तृवाच्यं भूत. धातु. विशेषणम् = मूलधातुः + तवत्) ।

१) क्षिप् - क्षिप्त/क्षिप्तवत् आप् - आप्त/आप्तवत् जि - जित/जितवत् नी - नीत/नीतवत् श्रु - श्रुत/श्रुतवत् कृ - कृत/कृतवत् स्मृ - स्मृत/स्मृतवत्	गै - गीत/गीतवत् ध्वै - ध्यात/ध्यातवत् ३) कथ् - कथित/कथितवत् दण्ड् - दण्डित/दण्डितवत् पूज् - पूजित/पूजितवत् भक्ष् - भक्षित/भक्षितवत् भूष् - भूषित/भूषितवत् अर्थ् - अर्थित/अर्थितवत् गण् - गणित/गणितवत् क्षल् - क्षालित/क्षालितवत्	तड् - ताडित/ताडितवत् घुष् - घोषित/घोषितवत् चुर् - चोरित/चोरितवत् ४) दृश् - दृष्ट/दृष्टवत् दिश् - दिष्ट/दिष्टवत् स्पृश् - स्पृष्ट/स्पृष्टवत् सृज् - सृष्ट/सृष्टवत् दंश् - दष्ट/दष्टवत् इष् - इष्ट/इष्टवत् प्रच्छ - पृष्ट/पृष्टवत्
---	---	---

५) पठ् - पठित/पठितवत् लिख् - लिखित/लिखितवत् वन्द् - वन्दित/वन्दितवत्	७) बुध् - बुद्ध/बुद्धवत् लभ् - लब्ध/लब्धवत् रभ् - रब्ध/रब्धवत् लुभ् - लुब्ध/लुब्धवत्	वह् - ऊढ/ऊढवत् ग्रह् - गृहीत/गृहीतवत्
६) मुच् - मुक्त/मुक्तवत् त्यज् - त्यक्त/त्यक्तवत् भुज् - भुक्त/भुक्तवत्	८) वच् - उक्त/उक्तवत् वद् - उदित/उदितवत्	९) मन् - मत/मतवत् तन् - तत/ततवत् हन् - हत/हतवत्
		१०) ग्रन्थ् - ग्रथित/ग्रथितवत् मन्थ् - मथित/मथितवत्

रूपाणि अवलोकयत ।

कर्मवाच्यं भूत. धातु. विशेषणम्				कर्तृवाच्यं भूत. धातु. विशेषणम्			
पठितः	पठितौ	पठिताः	(पुं.)	पठितवान्	पठितवन्तौ	पठितवन्तः	(पुं.)
पठिता	पठिते	पठिताः	(स्त्री)	पठितवती	पठितवत्यौ	पठितवत्यः	(स्त्री)
पठितम्	पठिते	पठितानि	(नपुं.)	पठितवत्	पठितवती	पठितवन्ति	(नपुं.)
एतानि रूपाणि देव माला वन सदृशानि ।				एतानि रूपाणि देव माला वन सदृशानि ।			

अधोदत्तानि वाक्यानि पठत, भेदम् अवगच्छत ।

केन/कया कृतम् ।

कः कृतवान् / का कृतवती ?

१. अर्चकेन देवः पूजितः ।	१. अर्चकः देवं पूजितवान् ।
२. अर्चकेन देवी पूजिता ।	२. अर्चकः देवीं पूजितवान् ।
३. अर्चकेन दैवतं पूजितम् ।	३. अर्चकः दैवतं पूजितवान् ।
४. पितामह्या कथा कथिता ।	४. पितामही कथां कथितवती ।
५. चालकेन रूप्यकाणि गणितानि ।	५. चालकः रूप्यकाणि गणितवान् ।
६. कृषीवलेन सस्यानि उत्पानि ।	६. कृषीवलः सस्यानि उत्पवान् ।

जिज्ञासापत्रम्

१. 'क्त' प्रत्ययान्तरूपैः रिक्तस्थानानि पूरयत ।

१. जनैः पूजा _____ । (कृ)	२. शिक्षकेण पाठः उच्चैः _____ । (पठ्)
३. शिष्येण दक्षिणा _____ । (दा)	४. अनया कथा _____ । (रच्)
५. बिडालेन क्षीरं _____ । (पा)	६. मया चित्रं _____ । (दृश्)

२. 'क्तवत्' प्रत्ययान्तरूपैः रिक्तस्थानानि पूरयत ।

१. पुरुषः कार्यं _____ । (कृ)	२. महिला शाटिकां _____ । (धृ)
३. देवाः भक्तान् _____ । (रक्ष्)	४. अहं चित्राणि _____ । (दृश्)
५. कविः कवितां _____ । (लिख्)	